

ВЕЛИКИЙ РОМАН

Бернгард Шлінк

ЧИТЕЦЬ

Харків
«ФОЛІО»
2024

ЧАСТИНА I

1

У п'ятнадцять років я хворів на жовтяницю. Захворів восени, а одужав тільки напровесні. Що холоднішим і похмурішим ставав старий рік, то дужче я знесилювався. Трохи полегшало мені лише після нового року. Січень був теплий, і мати постелила мені на балконі. Я бачив небо, сонце, хмари і чув, як граються на подвір'ї діти. А якось надвечір у лютому почув, як співає дрозд.

Уперше вийшовши надвір після хвороби, я пішов з Блюменштрасе, де ми жили на третьому поверсі збудованої на переламі століть масивної кам'яниці, на Бангофштрасе. Саме там одного понеділка в жовтні по дорозі зі школи додому мене знудило і я виблював. Уже кілька днів я почувався кволим — таким кволим, як ще ніколи в житті. Кожен крок виснажував мене. Коли я піднімався дома чи у школі сходами, то насилу волочив ноги. Їсти мені зовсім не хотілось. Навіть коли голодний я сідав за стіл, одразу з'являлася огида. Вранці я прокидався з пересохлим ротом і відчуттям, ніби всі мої нутрощі якось

стиснуті і лежать не так у моєму тілі. Я соромився тієї кволості і ще дужче засоромився, коли виблював. Такого зі мною теж ще ніколи не траплялося. Мій рот наповнився, я спробував ковтнути те все назад, зціпив вуста, притис руку до рота, але воно прорвалося крізь губи та пальці. Я сперся на стіну, побачив блювотину під ногами й почав душитися ясним слизом.

Жінка, що подбала про мене, діяла майже грубо. Взяла мене за руку й повела через темний коридор на подвір'я. Вгорі від вікна до вікна тягнулись мотузки з білизною. Десь у кутку лежали колоди, з відчинених настіж дверей майстерні долинали вищання пилки, я бачив, як летить тирса. Поблизу дверей, з яких ми вийшли, був кран. Жінка відкрутила його, спершу помила мою руку, а потім, підклавши долоні, хлюпнула мені водою в обличчя. Я обтерся хустинкою.

— Бери друге!

Біля крана стояло два відра, вона схопила одне й набрала води. Я взяв друге й теж набрав води, а потім коридором пішов за нею. Вона широко розмахнулась і вилила воду на тротуар, змивши блювотину в риштак. Потім узяла моє відро і ще раз змила тротуар.

Жінка випросталась і побачила, що я плачу.

— Хлопче, хлопче! — здивувалась вона і обхопила мене руками.

Я був навряд чи вищий від неї, відчув, як притулились до мене її груди, почув носом у тисняві обіймів свій гидкий віддих та її свіжий піт і не знав, куди подіти свої руки. Плакати я перестав.

Вона запитала, де я живу, занесла відра в під'їзд і завела мене додому. Йшла поряд, несучи однією рукою мій шкільний портфель, а другою притримуючи мене за руку. З Бангофштрасе до моєї вулиці недалеко. Вона йшла швидко і з рішучістю, яка допомагала мені встигати за нею. Довівши мене до нашого будинку, попрощалася.

Того самого дня мати викликала лікаря, і він сказав, що в мене жовтяниця. Згодом я якось розповів матері про ту жінку. Я й не думав, що коли-небудь піду до неї. Але для матері було очевидною річчю, що я, тільки-но зможу, куплю за свої кишенькові гроші букет квітів, представлюся їй подякую їй. Отож наприкінці лютого я пішов на Бангофштрасе.

2

Того будинку на Бангофштрасе нині вже немає. Я не знаю, коли й навіщо його зруйнували. Я багато років не навідувався до свого рідного міста. Новий будинок, споруджений у сімдесяті або вісімдесяті роки, має п'ять поверхів і надбудовану мансарду, на його гладеньких і світлих потинькованих стінах

не видніє жодного еркера чи балкона. Численні кнопки від дзвіночків свідчать, що в ньому багато невеличких квартир. Квартир, куди люди входять і звідки виходять, немов сідають у таксі чи виходять із нього. На першому поверсі нині продають комп'ютери, а давніше була парфюмерно-аптечна крамниця, продовольчі товари і пункт прокату відеокaset.

Старий будинок, що був десь такий самий заввишки, мав чотири поверхи, перший поверх був збудований із гладенько обтесаного піщанику а три верхні — з цегли, проте еркери та балкони були з піщанику, всі вікна теж обрамлював піщаник. На перший поверх і на сходовий майданчик вели сходи, вгорі вузькі, а знизу ширші, з кожного боку тягся низенький мур із залізними поручнями, які, опустившись до землі, закручувались. Обабіч дверей височіли колони, а з кожного кутка архістилю на Бангофштрасе позирали два лева: один — ліворуч, другий — праворуч. А двері, якими жінка провела мене тоді до крана з водою, були бічними дверима.

На той дім я звернув увагу, ще як був малим. Він домінував над рештою будинків. Якби він міг стати ще важчим і ширшим, гадав я собі, навколишні будинки мали б посунутись і дати йому місце. Я уявляв собі, що там на сходах і сходових майданчиках ліпні прикраси, дзеркала та килимок зі східним орнаментом, прикріплений до сходинок начищеними до блиску латунними прутами. Я сподівався, що в такому

величному будинку живуть не менш величні люди. Та оскільки від давності й диму паротятів будинок із часом потемнів, мені уявлялося, ніби і його величні мешканці потьмяніли, стали якісь химерні, може, глухі чи німі, горбаті або кульгаві.

Згодом мені завжди снівся той будинок. Сновиддя скидались одне на одне, то були варіанти одного сновиддя й однієї теми. Я йшов якимсь чужим містом і бачив той будинок. Він стояв у незнайомому кварталі поміж інших будинків. Я йшов далі збентежений, бо ж будинок був знайомий, а квартал — ні. Потім пригадував, що вже бачив той будинок, але думав при цьому не про Бангофштрассе в моєму рідному місті, а про якесь інше місто чи іншу країну. Скажімо, у сновидді я був у Римі, бачив там той будинок і згадував, що вже бачив його в Берні. Цей сновидний спогад заспокоював мене: побачивши незнайомий будинок у якомусь іншому середовищі видавалось мені не дивнішим, ніж випадково здибатись із давнім приятелем у чужому місті. Я повертав назад, підходив до будинку й піднімався сходами. Я хотів увійти. Я тиснув на кнопку дзвінка.

А коли я бачив той будинок десь серед ланів, сон був довший, — або ж я краще пригадував його подробиці. Я їхав у машині. Праворуч від дороги я бачив дім і їхав далі, спершу спантеличений тільки тим, що будинок, якому вочевидь годилося б стояти на

міській вулиці, стоїть у полі. Тоді згадував, що вже бачив його, і пантеличився ще дужче. Пригадавши, де саме я його бачив, розвертався і їхав назад. Дорога у сновидді завжди була безлюдна, я міг розвертатись, аж вищали шини, і їхав назад на великій швидкості. Я боявся, що приїду запізно, і мчав ще швидше. Нарешті я знову бачив той будинок. Ось він серед ланів, де, якщо це Пфальц, ростуть рапс, пшениця й виноград, а в Провансі — і лаванда. Місцевість рівна, хіба що де-не-де невисокі пагорби. Дерев — ані жодного. День ясний і безхмарний, сяє сонце, стоїть марево в повітрі, виблискує перегрітий асфальт. Брандмауери немов обтинають будинок, не дають його як слід роздивитися. То можуть бути й брандмауери якихось інших будинків.

А сам будинок не такий похмурий, як на Бангофштрассе. Проте вікна припали пилом і не дають зазирнути всередину, не видно навіть штор. Будинок сліпий.

Я зупиняюсь на узбіччі й переходжу дорогу, підходячи до дверей. Нікого не видно, нічого не чути, ніколи не загуркоче якийсь далекий мотор, не дмухне вітер, не защебече пташка. Світ мертвий. Я піднімаюсь сходами й тисну на дзвінок.

Але двері не відчиняю. Я прокидаюсь і тільки знаю, що поклав палець на кнопку дзвінка і натиснув на неї. А потім пригадую все сновиддя і те, що я вже бачив його.

Я не знав, як звати ту жінку. З букетом у руках я нерішуче стояв перед дверима і дзвінками. Найрадніше я пішов би назад. Але тут із будинку вийшов якийсь чоловік, запитав, до кого я прийшов, і послав мене до фрау Шміц на четвертому поверсі.

Жодних ліпних прикрас, немає дзеркал, немає килимка. Ті скромні оздоби, що їх мали колись сходи та сходові майданчики і що їх навіть годі було порівнювати з пишнотою фасаду, давно вже змарніли. Червона фарба на сходинок посередині стерлася, зелений лінолеум зі штампованим візерунком, прибитий на сходах до стіни десь до рівня плечей, був обшарпаний, а там, де бракувало прутів у поручнях, були напнуті мотузки. Тхнуло якимись мийними засобами. Мабуть, на те все я звернув увагу тільки згодом. Сходи завжди були пошарпані, але прибрані, там завжди стояв дух мийних засобів, часом змішаний із запахом капусти чи бобів, чогось смаженого або виварюваної білизни. Решту мешканців того будинку я тільки й знав за цими запахами, за килимками перед порогами квартир і табличками з прізвищами під кнопками дзвінків. Не пригадую, щоб я колинебудь бачив когось на сходах.

Не пам'ятаю, як я привітався з фрау Шміц. Напевне, проказав їй дві-три фрази про свою хворобу, її допомогу та подякував їй. Вона завела мене до кухні.

Кухня в тій квартирі була найбільшим приміщенням. Там стояли плита і раковина, ванна й титан, стіл і два стільці, буфет, шафа для одягу і кушетка. Кушетка була застелена червоним оксамитовим покривалом. Вікон кухня не мала. Світло потрапляло крізь шибки дверей, що виходили на балкон. Світла небагато, — ясно на кухні було тільки тоді, коли двері відчиняли настіж. Зі столярної майстерні на подвір'ї тоді долинали вищання пилки, чувся запах дерева.

У квартирі була ще одна невеличка й вузька кімната з сервантом, столом, чотирма стільцями, кріслом і грубкою. Взимку ту кімнату опалювали дуже рідко, та й улітку майже не користалися нею. Вікно виходило на Бангофштрассе, далі видніла територія колишнього вокзалу, геть уся перекопана, де-не-де вже спорудили підвалини нових судових та урядових будівель. І, нарешті, був у квартирі ще й туалет без вікон. Якщо смерділо в туалеті, то смерділо і в коридорі.

Я вже не пригадую, про що ми розмовляли на кухні. Фрау Шміц прасувала: розстелила на столі вовняну ковдру та простирадло, брала одну по одній речі з кошика, прасувала їх, складала і клала на стілець. На другому стільці сидів я. Прасувала вона і свою спідню білизну, я намагався не дивитися туди, але не міг відвести погляду. Вона була вдягнена в синенький із невеличкими блідо-червоними квітами халат без рукавів. Попелясто-білі коси, що сягали їй по

плечі, вона заколола у вузол. Біліли її оголені руки. Рухи, якими вона брала праску, водила її, ставила вбік, а потім складала і відставляла білизну, були повільні та зосереджені, так само повільно й зосереджено рухалося, згиналось і випростувалось усе її тіло. В моїх спогадах на її тодішнє обличчя накладися її обличчя, які я бачив пізніше. Коли я намагаюся уявити, якою вона була тоді, вона постає переді мною без обличчя. Я щоразу змушений відновлювати його. Високе чоло, високі вилиці, блакитняві очі, повні, без вигину, рівномірно заокруглені губи, тверде підборіддя. Широке, жорстке жіноче обличчя. Пам'ятаю, тоді воно видавалось мені гарним. А тепер я вже не бачу тієї краси.

4

— Зачекай! — сказала вона, коли я підвівся й хотів піти. — Мені треба вийти, проведи мене трохи.

Я чекав біля порога. Вона перевдягалась у кухню. Двері були ледь прочинені. Вона скинула халат і стояла в яскраво-зеленій сорочці. На спинці стільця висіли дві панчохи. Вона взяла одну й, по черзі перебираючи руками, згорнула її у валик. Балансуючи на одній нозі, вперлася п'яткою другої ноги в коліно першої, нахилилась, надягла скручену панчошу на пальці ноги, поставила пальці на стілець, натягла

панчоху на литку, коліно і стегно, нагнулась убік і пристебнула панчоху до пояса. Випросталася, зняла ногу зі стільця і взяла другу панчоху.

Я не міг відвести очей від неї. Від її потилиці та плечей, від грудей, що їх сорочка не так приховувала, як огортала, від попи, де напиналася сорочка, коли вона впиралася ногою в коліно й сідала на стілець, від ноги, спершу голої та білої, а потім шовкови-сто-лискучої в панчосі.

Вона відчула мій погляд. Зупинилася, беручи другу панчоху, обернулася до дверей і подивились мені у вічі. Я не знаю, як вона дивилася, — дивуючись, питаючи, розуміючи, дорікаючи. Я почервонів. Якусь мить ще стояв, хоч обличчя палало. Потім не витримав, вискочив за двері й помчав сходами вниз, вилетів із будинку.

Я йшов не кваплячись. Бангофштрассе, Гойзерштрассе, Блюменштрассе — кілька років я повертався цією дорогою зі школи. Я знав кожен будинок, кожен садок і паркан — і той, який фарбували щороку, і той, який так посірів і струхлявів, що я міг розкришити його рукою, — а також залізну огорожу, вздовж якої в дитинстві я бігав із палицею, видзенькуючи на її прутті, й високий цегляний мур, за яким мені уявлялося щось дивовижне й жахливе, аж поки я зміг видертись на нього й побачив нудні рядки занедбаних грядок і клумб. Я знав бруківку й гудронове покриття вулиць і чергування камінних плит,

хвилястих базальтових кубиків, гудрону и жорстви на тротуарах.

Усе було знайоме мені. Коли серце вже не калатало, а обличчя не пломеніло, та подія між кухнею і порогом стала вже чимсь далеким. Я сердився на себе. Я втік, мов хлопчисько, замість виявити самовладання, якого я сподівався від себе. Мені ж не дев'ять, а вже п'ятнадцять. Щоправда, з'ясувати, як саме мало виявитись моє самовладання, я не зміг.

Ще однією загадкою була й сама та подія між кухнею і порогом. Чому я не міг відвести очей від неї? Вона мала сильне й розкішне жіноче тіло, пишніше, ніж у дівчини, яка мені подобалась і до якої я придивлявся. Я був певен, та дівчина не помітила, коли я розглядав її в басейні. А ця жінка була оголена теж не більше за тих дівчат і жінок, що я їх уже бачив у басейні. Крім того, була набагато старша за дівчину, про яку я мріяв. Мабуть, їй за тридцять. Дуже важко оцінити, коли не маєш того віку за собою або не бачиш, як він підступає до тебе.

Минуло багато років, і я здогадався, що не міг відвести від неї погляду не тому, що мене вабила її постать, а тому, що прикипів до її постави та рухів. Я просив своїх подружок одягнути панчохи, але не хотів пояснювати свого прохання, не розповідав їм про загадку події між кухнею і порогом. Отож моє прохання вважали за прагнення підв'язок та мережив, еротичної екстравагантності, що й виконували його

в кокетливій позі. Але це було зовсім не те, від чого я не міг відвести погляду. Вона не позувала, не кокетувала. Не пригадую, щоб вона бодай коли-небудь удавалася до кокетства. Зате пам'ятаю, що її тіло, її постава та рухи інколи видавалися незграбними. І не тому, що була вайлувата. Радше здавалося, ніби вона увійшла в глибини свого тіла, віддалася йому і його власному, не порушеному жодним наказом мозку неквапному ритмові й забула про зовнішній світ. Оте забуття світу й проступало в її поставі та рухах, коли вона натягала панчохи. А незграбності тоді я не бачив, жінка була пластична, зваблива, спокуслива, і та спокуса виявлялася не в грудях, попі чи нозі, а в запрошенні забути у глибинах тіла про світ.

Тоді я ще не знав про це, бо знаю тільки тепер і не тільки пояснюю, а й уявляю собі ту подію. Згодом, коли я міркував, що довело мене до такого збудження, воно повернулося. Щоб розв'язати цю загадку, я пригадав подію, і дистанція, яку я створив собі, обернувши її на загадку, зникла. Я знову побачив усе перед собою і знову не міг відвести погляду.

5

Минув тиждень, і я знову стояв під її дверима.

Цілий тиждень я намагався не думати про неї. Але не було нічого, що могло б зацікавити мене та відвер-

нути від неї: лікар ще не дозволяв ходити до школи, книжки після кількох місяців читання вже набрид-ли мені; щоправда, інколи заходили друзі, але я так довго хворів, що їхні візити вже не могли налагодити зв'язків між моїм та їхнім повсякденням і ставали дедалі коротші. Я мав ходити на прогулянки, щодня трохи далі, але не напружуватись. А мені, певне, зарадили б якісь напружені зусилля.

Що за чарівлива пора, коли хворієш у дитинстві або в юності! Зовнішній світ, світ забав на подвір'ї, в садку чи на вулиці долинає до кімнати хворого тільки приглушеним шумом. А в кімнаті буває світ історій і постатей з книг, що їх читає хворий. Гарячка, ослабивши сприйняття та загостривши фантазію, перетворює кімнату хворого на новий, водночас близький і незнайомий простір: на візерунках штор і шпалер проступають гримаси страховиськ, а стільці, стіл, книжкові полиці та шафа зростають до розмірів гір, будинків або кораблів, що постають і ніби на відстані руки, і водночас у незмірній далечині. Довгі нічні години хворого супроводять бамкіт годинника на церковній вежі, гуркіт поодиноких авто на вулиці та сліди їхніх фар, що сунуться по стінах і по стелі. Це години без сну, та аж ніяк не безсонні години, не години, коли чогось бракує, а години наповненості. Тужливі прагнення, спогади, страхи і жадання споруджують лабіринти, де хворий губить себе,

знаходить і знову втрачає. То години, коли стає можливим усе: і добре, й лихе.

Але ці стани минають, коли хворий одужує. Та якщо хвороба триває досить довго, кімната хворого насичується тим усім, тож навіть тоді, коли неміч уже відступає й немає гарячки, він і далі блукає в лабіринтах.

Я прокидався щоранку з нечистим сумлінням, інколи з мокрими або вкритими плямами піжамними штанами. Картини і сцени, що снилися мені, були непристойні. Я знав, що мати, пастор, який здійснював обряд моєї конфірмації й давав мені духовні настанови і якого я поважав, і старша сестра, якій я звіряв таємниці свого дитинства, не ляляли б мене. Але, сповнені любові, вони дбайливо повчали б мене, а то було ще гірше за лайку. Надто непристойним було те, що ті картини і сцени, якщо вони не снилися мені пасивно, я активно вифантазовував.

Не знаю, звідки я набрався духу піти до фрау Шміц. Може, моє моральне виховання якось повернулося саме проти себе? Якщо погляд, сповнений пожадання, — таке саме зло, що й задоволення того пожадання, якщо активні фантазії — не менше зло, ніж учинок, про який фантазують, то чому ж не перейти до задоволення і до вчинку? День у день я пересвідчувався, що не можу позбутися гріховних думок. Отож мені закортіло й гріховних учинків.

Були, щоправда, й дальші міркування. Похід до неї може виявитись небезпечним. Але ж, власне, та небезпека навряд чи реалізується. Фрау Шміц здивовано привітала б мене, почула б вибачення за мою дивну поведінку і приязно попрощалася б зі мною. Куди небезпечніше не піти до неї, бо ж існував ризик, що я не зможу позбутися своїх фантазій. Отож, пішовши, я вчиню слушно. Вона б нормально поведилась, я б нормально поведився, і все знову було б нормальним.

Ось на такі раціональні міркування спирався я тоді, обернувши своє жадання на основу дивовижних моральних обрахунків і змусивши замовкнути своє нечисте сумління. Але не це дало мені сміливості піти до фрау Шміц. Додала мені духу думка, що мати, шановний пастор і старша сестра, докладно поміркувавши, мали б не відраджувати мене, а вимагати, щоб я таки пішов до неї. Та справді піти до неї — це річ зовсім інша. Не знаю, чому я так вчинив. Але тепер у своїй тодішній поведінці я бачу модель, до якої я все своє життя припасовував або не припасовував власні думки та вчинки. Я міркував, доходив якогось результату, твердо спирався на цей результат у своїй постанові, а пересвідчувався, що дії — це щось самодостатнє, тож постанови можна дотримуватись, але дотримуватись її не обов'язково. Дуже часто у своєму житті я робив те, чого не вирішував заздалегідь, і не робив того, про що вже

вирішив. Отож, і таке може статися завжди, дії відбуваються самі по собі: я їду до жінки, дарма що вже не хочу бачити її, виголошую у присутності начальника заувагу, за яку можна поплатитися головою, курю й далі, хоча постановив не курити, і припиняю курити, збагнувши, що був і лишуся курцем. Не думаю, що наші думки и постанови мають якийсь вплив на наші дії. Та й дії відбуваються зовсім не так, як ти поміркував і надумав діяти. Дії мають свою власну причину і є моїми діями з не меншим ступенем незалежності, ніж моє мислення — моїм мисленням, а мої постанови — моїми постановами.

6

Її не було вдома. Двері під'їзду були прочинені, я піднявся сходами, подзвонив і зачекав. Подзвонив ще раз. У квартирі всі двері були відчинені, я бачив їх крізь вічко вхідних дверей і впізнав у передпокої дзеркало, гардероб і дзигарі. Навіть чув, як вони цоккають.

Я сів на сходинку і чекав. Я не відчував полегшення, яке — коли рішучість млява і є страх перед наслідниками вчинку — інколи відчувають, зрадівши, що й виконали свій намір, і не треба відповідати за наслідки. Не був я й розчарований. Я твердо вирішив побачити її і чекати, аж поки вона прийде.

ЗМІСТ

ЧАСТИНА І	3
ЧАСТИНА ІІ	76
ЧАСТИНА ІІІ	144